

Філософія

УДК 101.8

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17959057>

**Етична система Розумність: обґрунтування концепції та
операціоналізація критеріїв**

Пилипко Анатолій Георгійович,

член громадської організації

«Науково-дослідний інститут удосконалення систем управління»

м. Тернопіль, Україна, <https://orcid.org/0009-0003-0811-1186>

Прийнято: 22.11.2025 | Опубліковано: 30.11.2025

***Анотація.** У статті представлено обґрунтування та операційний аналіз концептуальної моделі Розумності, що є вихідною основою авторської Етичної системи Розумність. Ця модель функціонує як універсальний моральний механізм, в межах якого інтегровано Арістотелівську золоту середину, деонтологію Канта та консеквенційний аналіз утилітаризму з метою гармонізації інтересів індивіда, суспільства та природи. Додатково продемонстровано прикладну придатність моделі у сфері освіти, науки, бізнесу, управління та соціальної політики.*

Використано методи порівняльно-історичного аналізу класичних етичних підходів та теорії утилітаризму, аксіологічного та нормативного аналізу з метою розкриття змісту категорії Розумності; концептуального моделювання структури моделі (принципи, критерії, інструменти, механізми впровадження); сценарного прогнозування та аналізу наслідків; елементи аналізу підходів зацікавлених сторін з метою узгодження конфліктів

інтересів, а також аналітичної валідації через призму формули «виклики – рішення».

Сформульовано дефініцію концепції Розумності та її ключового принципу: діяльність має бути корисною для суб'єктів та призводити до позитивних наслідків для максимально широкого кола живих істот та довкілля, а також не спричинити шкоду. Операціоналізовано шість основних критеріїв оцінки діяльності (потреба, чи подобається, чи прагне, норма/міра, користь для себе і наслідки для оточуючих), а також запропоновано інструмент «Табличка Розумності» для проведення аналізу. Визначено шість ключових функцій моделі Розумності (регулятивна, оцінювальна, виховна, світоглядна, пізнавальна та мотиваційна), а також механізми її впровадження у ключові сфери. Ідентифіковано найбільш критичні виклики (вимірюваність наслідків, виникнення конфлікту інтересів, культурна варіативність, невизначеність та ризиковість) та окреслено ключові інструменти їх мінімізації (показники, проведення сценарного аналізу, встановлення «червоних ліній», прозорість та підзвітність).

Встановлено, що Розумність виступає в якості інтегративної та практико-орієнтованої етичної моделі, у межах якої поєднуються чесноти і вимірюваність наслідками дій, встановлюючи баланс між особистісним та колективним благами. Для моделі притаманне масштабування, особливо в українському контексті, оскільки вона відіграє роль морального фундаменту політики сталого розвитку, етичного управління та соціальної згуртованості. Зроблено висновок, що подальші дослідження мають бути спрямовані на емпіричну верифікацію критеріїв Розумності та розробку галузевих стандартів їх застосування.

Ключові слова: етична система, Розумність, моральність, деонтологія, утилітаризм, консеквенціалізм, аксіологія, критерії оцінювання, моральна відповідальність, *phrónēsis*, сталий розвиток.

The Ethical System of Reasonableness: Justification of the Concept and Operationalization of Criteria

Anatoliy Pylypko,

Member of the Public Organization

“Research Institute for Improvement of Management Systems”, Ternopil, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0003-0811-1186>

Abstract. *This article presents the justification and operational analysis of the conceptual model of Reasonableness, which serves as the foundational basis for the author’s Ethical System of Reasonableness. This model functions as a universal moral mechanism, integrating Aristotle’s Golden Mean, Kant’s Deontology, and the consequential analysis of Utilitarianism to harmonize the interests of the individual, society, and nature. Furthermore, the practical applicability of the model is demonstrated across key areas, including education, science, business, governance, and social policy.*

The methodology utilized includes comparative-historical analysis of classical ethical approaches and utilitarian theory; axiological and normative analysis to reveal the content of the category of Reasonableness; conceptual modeling of the model’s structure (principles, criteria, tools, and implementation mechanisms); scenario forecasting and consequences analysis; stakeholder analysis

elements for conflict resolution; and analytical validation through the prism of the "challenges – solutions" formula.

The concept of Reasonableness and its core principle are defined and formulated: an activity must be beneficial to the subjects and lead to positive consequences for the widest possible circle of living beings and the environment, while also causing no harm. Six main criteria for assessing activity are operationalized (necessity, preference/desire, liking/pleasure, norm/measure, self-benefit, and consequences for others), and the "Reasonableness Scorecard" tool is proposed for analysis. Six key functions of the Reasonableness model (regulatory, evaluative, educational, worldview-forming, cognitive, and motivational) are identified, along with mechanisms for its implementation in key areas. The most critical challenges (measurability of consequences, conflicts of interest, cultural variability, uncertainty, and risk) are identified, and the key instruments for their minimization (indicators, scenario analysis, establishing "red lines," transparency, and accountability) are outlined.

It is established that Reasonableness acts as an integrative and practice-oriented ethical model that combines virtues and the measurability of consequences, establishing a balance between personal and collective goods. The model is scalable, particularly within the Ukrainian context, as it serves as a moral foundation for sustainable development policies, ethical governance, and social cohesion. It is concluded that future research should focus on the empirical verification of the Reasonableness criteria and the development of industry-specific application standards.

Keywords: *ethical system, Reasonableness, morality, deontology, utilitarianism, consequentialism, axiology, evaluation criteria, moral responsibility, phrónēsis, sustainable development.*

Постановка проблеми. Етика (з лат. *ethica* < дав.-гр. *ἠθική* — від *ἦθος* — «звичай, характер») виступає в якості філософської науки, у межах якої досліджуються норми поведінки, мораль та концептуальні основи правильного і неправильного [10]. Вперше етику як частину «практичної філософії» було визначено Арістотелем, який вважав її наукою, яка здатна відповісти на питання: *Що ми повинні робити?* З точки зору філософа, ключовою метою людського буття є щастя, коли душа діє у відповідності до чеснот і здатна до самореалізації. При цьому, сутність самореалізації полягає у провадженні розумної діяльності, яка позбавлена крайнощів та прагне дотримуватися «золотої середини». Ця категорія Розумності є центральною для подальшого обґрунтування нашої концептуальної моделі [1, с. 73–75].

Для сучасного українського суспільства є притаманним переживання кризи моральних орієнтирів, що знаходить свій прояв у соціальній нерівності, високих показниках корупції, безвідповідальності влади, духовному занепаді та деградації міжособистісної довіри. Сформульовані моральні норми виступають в якості розрізненої сукупності правил, які не створюють єдиної системи, здатної у повній мірі гарантувати гармонійну взаємодію між інтересами природи, суспільства та окремих індивідів. Внаслідок цього людина не має універсальних критеріїв у процесі оцінювання власних дій та рішень, а держава позбавлена моральних орієнтирів, які б слугували основою сталого розвитку [8, с. 370].

Ключовою проблемою виступає відсутність упорядкованої та єдиної інтегративної моделі моральної оцінки, фундаментальною засадою якої була б Розумність, і яка могла б використовуватися у всіх сферах суспільного життя – починаючи вихованням та освітою, і закінчуючи політикою, наукою та бізнесом. Схожа система сформована у Швеції, але вона стосується суто державних органів влади. В основу такої системи покладено основні цінності центральних органів влади, які ґрунтуються на фундаментальних вимогах

Акту про Устрій Уряду та складаються з шести принципів: демократія, верховенство права (Rule of law), об'єктивність, вільне формування думки (Free formation of opinion), повага (Respect), ефективність та обслуговування (Efficacy and service). Але на відміну від запропонованої упорядкованої та єдиної інтегративної моделі моральної оцінки, дана система не має єдиного регулюючого принципу, подібного до Розумності [12].

У цьому зв'язку існує потреба у формуванні кардинально нової концептуальної моделі — Розумності, що є вихідною основою авторської Етичної системи Розумність. У межах моделі можливо визначити моральність через призму позитивних наслідків людської діяльності, функціонування суспільства та навколишньої реальності. Така модель здатна виступати не лише в якості духовного орієнтира, але й практичного механізму моральної саморегуляції, що спрямований на забезпечення гармонійного та сталого розвитку держави у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження етики свідчать про неможливість формування упорядкованої етичної системи за відсутності повноцінної інтеграції моральних принципів до усіх сфер суспільної та професійної діяльності. Зокрема, О.А. Рассомахіна акцентує увагу на тому, що в умовах воєнного стану професійна етика правників набуває особливої значимості, оскільки саме юриспруденція виступає в якості гаранта справедливості та підвищення довіри до державних інституцій [6]. Додатково М.Б. Ценко зауважує про існування кризи моральних орієнтирів сучасного суспільства, зазначаючи про наявність потреби у відновленні єдиної ціннісної основи через культуру, освіту та правову систему [8].

Важливий внесок у філософське обґрунтування особистісної та практичної складової етики зробили вітчизняні мислителі. Фундаментальні основи самопізнання та гармонії внутрішнього світу закладені у вченні Григорія Сковороди про *споріднену працю* [7]. що безпосередньо корелює з

критеріями "Корисність для себе" та "Чи подобається" у моделі Розумності. Додатково, сучасні українські філософи, як-от В.С. Горський [2] та А.М. Єрмоленко [3], розглядають проблеми моральних цінностей, комунікативної раціональності та практичної філософії, що є необхідним підґрунтям для операціоналізації Розумності як критерію дії. Аспекти відповідальності людини в період Індустріалізації 4.0, екологічної відповідальності та етики сталого розвитку, що є ключовими для концептуальної моделі Розумності, знайшли своє відображення у працях В.С. Лук'янця [4] та О.М. Карпаша [5].

З точки зору зарубіжних авторів [9; 11], ефективність формування етичних компетентностей забезпечується за допомогою інтегративної освіти, у рамках якої поєднуються знання, рефлексія та практика морального вибору. В інших зарубіжних працях [14; 15; 19; 25] наголошено на тому, що етика має виходити за межі індивідуальної доброчесності, охоплюючи колективну відповідальність держави, бізнесу та науки перед суспільством. У той же час, інші автори [17; 26] висловлюють застереження щодо використання спрощеного підходу до моральності як єдиної утилітарної категорії, акцентуючи увагу на складності та багатовимірності цінностей. У цілому в більшості проаналізованих праць авторами підтримується позиція, що формування стійкої етичної системи є можливим за рахунок освітніх та інституційних механізмів, що дозволяє забезпечити баланс між особистою відповідальністю, верховенством моралі та суспільним добром у публічній сфері.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на тривалий історичний період розвитку етичної думки – від Арістотеля [1] до сучасних сформованих теорій деонтології [20], утилітаризму [13; 22] та етики чесноти [10; 21], питання дотримання на практиці моральних принципів у повсякденному житті залишається недостатньо вивченим. Більшість існуючих етичних підходів та моделей характеризуються

надмірною абстрактністю чи обмеженістю рамками різноманітних сфер (релігійних, корпоративних, професійних). Зокрема, в основу релігійної етики покладено догматичні постулати, що не у повній мірі узгоджуються із засадами наукового та світського раціоналізму, що зумовлює обмеженість їх впливу конфесійними та культурними рамками. У той же час, професійні та корпоративні кодекси, наприклад, медичні, бізнесові, юридичні, переважно регламентують поведінку в окремих сферах, не забезпечують формування цілісного уявлення про справедливість, добро та відповідальність.

У такому форматі етичні системи існують як розрізнені фрагменти, які не здатні створювати спільні моральні платформи для суспільства, призводячи до виникнення кризи моральних орієнтирів та потреби у формуванні єдиної раціонально-гуманістичної етичної основи. Вони не здатні сформувати універсальний інструмент оцінювання діяльності людини, суспільства чи держави через призму наслідків для оточення. У цьому зв'язку невирішеним залишається питання створення інтегративної концептуальної моделі, у межах якої забезпечується поєднання духовності та раціональності, практики і моралі, цінностей та реальних дій.

Ще одним малодослідженим питанням залишається проблема упорядкування моральних норм у цілісну модель, що характеризується внутрішньою логічною побудовою, критеріями оцінювання та універсальністю застосування. Існуючі філософські моделі та моральні кодекси не у повній мірі враховують потреби забезпечення гармонії між особистим благом та прагненнями суспільства і природи, що призводить до конфлікту між колективними та індивідуальними інтересами. Також невирішеною є проблема визначення об'єктивних показників духовності, які можливо було б виміряти через призму практичних результатів дій, а не виключно через декларативні наміри. Це особливо актуально, враховуючи

критику щодо вимірюваності та застосування спрощених критеріїв корисності [17].

На особливу увагу заслуговує пошук механізмів впровадження етичних принципів у політичну, соціальну, освітню та економічну практики. На сьогоднішній день відсутні науково обґрунтовані моделі інтеграції етичних аспектів у сфері державного управління, правовій системі, бізнесі, науці та культурі, що одночасно характеризувалися системністю та гнучкістю. Яскравим прикладом того, як етичні норми часто залишаються на рівні декларативних та відірваних від практики є Кодекс журналістської етики. Не зважаючи на задекларованість у ньому принципів неупередженості, достовірності, відповідальності перед суспільством, поваги до приватності, для нього є характерною надмірна абстрактність формулювань, внаслідок чого ускладнюється їх застосування у певних ситуаціях, наприклад, у разі забезпечення балансу між правом на інформацію та правом на приватність. Додатково у кодексі журналістської етики не враховано сучасні виклики цифрової епохи, зокрема поширення дезінформації, дотримання етичних аспектів використання штучного інтелекту та роботу в соціальних мережах [18]. Все це є свідченнями існування структурної обмеженості професійних етичних систем, які без оновлення та міжгалузевої інтеграції не здатні забезпечити реальну реалізацію моральних стандартів у демократичному суспільстві. У цьому зв'язку питання розробки концептуальної моделі Розумності, в основу якої покладено принципи досягнення позитивних наслідків діяльності як для того, хто діє, так і для максимальної кількості живих організмів та довкілля, або відсутності шкоди їм, що є актуальним аспектом для подолання фрагментарності сучасних моральних концепцій та формування універсальної основи суспільного і духовного розвитку держави.

У сучасному світі етику прийнято розглядати в якості набору правил чи кодексу поведінки. Проте, з метою створення реально стійкого суспільства,

існує потреба у формуванні системи – упорядкованої сукупності правил, механізмів та принципів, що функціонує в ролі моральної основи будь-якої сфери людського буття. У цьому зв'язку існує потреба у ґрунтовному дослідженні концептуальної моделі Розумності, у межах якої забезпечується поєднання особистого блага, громадської гармонії та екологічної рівноваги. Обґрунтування такої моделі може виступати в якості моральної бази для держави, яка прагне стати практичним і духовним світовим лідером.

Формулювання цілей статті (визначення завдання). Ключовою метою даного дослідження виступає обґрунтування концептуальної моделі Розумності, що є основою авторської Етичної системи Розумність, як універсального морального орієнтиру, в межах якого поєднано практичність та духовність у поведінці людини і суспільства у цілому, що потребує виконання наступних завдань:

- проаналізувати теоретичні аспекти етичної думки та визначити місце Принципу Розумності в системі сучасних морально-філософських концепцій;
- розкрити сутність та структуру концептуальної моделі Розумності, окреслити її ключові принципи, критерії оцінювання (операціоналізацію) та практичне значення;
- обґрунтувати доцільність впровадження Принципу Розумності у різних сферах суспільного життя як морального механізму сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із перших систематиків етики прийнято вважати Арістотеля, який у «Никомаховій етиці» розглядав її в якості практичної науки, яка веде не лише до пізнання, але й зумовлює вчинення дій. Також філософом введено поняття «чеснота» (з дав.-гр. – ἀρετή), завдяки чому забезпечується утримання «золотої середини» між двома крайнощами (наприклад, мужність є серединою між безпечністю та боягузством) [1, с. 33].

Чесноти виступають в якості центральної категорії Арістотелевого підходу, які він поділяє на моральні, які сформовані під впливом звички, а також діаноетичні, що пов'язані з судженнями та розумом. За Арістотелем етика є своєрідним шляхом до щастя (з дав.-гр. – εὐδαιμονία), тобто не для отримання миттєвого задоволення, а виключно діяльності душі у повноті чеснот. Однією з ключових ідей Арістотелевої філософії є доктрина «золотої середини», оскільки чесноти відіграють проміжне значення між нестачею та надлишком. Саме завдяки такому підходу забезпечується баланс між особистісним благом, добрими справами для суспільства та значимістю розуму.

Арістотель детально описав розсудливість (*phrónēsis*), виділяючи такі її аспекти, як: практичний розум – не теоретичне знання, а здатність до правильного міркування щодо того, що є добром або благом для людини; правильне рішення; зв'язок із чеснотами. Таким чином, *phrónēsis* перетворює природні схильності на свідомі, добрі й доцільні дії [21]. Арістотель стверджував, що неможливо бути справді добрим без розсудливості, і неможливо бути розсудливим без моральних чеснот. Розсудливість – це майстерність життєвої практики, яка дозволяє особі діяти відповідно до «золотої середини» (уникаючи крайнощів) і вести повноцінне життя, сповнене чеснот. Якщо проаналізувати пропозиції Арістотеля стосовно практичного застосування чи вимірювання розсудливості, то ми такого алгоритму не знаходимо в нього. Арістотель часто пропонував еталон — людину (*phrónimos*), яка вже є розсудливою. Критерій "правильної дії" полягає в тому, як би вчинив досвідчений, моральний і мудрий індивід у цих обставинах. Таким чином, оцінка вчинку залежить від оцінки характеру того, хто діє. Розсудливість у Арістотеля — це не алгоритм із чіткими критеріями, а комплексна інтелектуальна чеснота, що дозволяє особі бачити благо в конкретній ситуації і знати, як його досягти [1].

Очевидно, що такий підхід важко застосувати в життєвій практиці через суб'єктивність і невимірюваність розсудливості, що виступає в якості важливої передумови для побудови концептуальної моделі Розумності, яка не тільки прагне до узгодження індивідуальних та колективних аспектів людської діяльності, а й пропонує алгоритм для вимірювання розумної дії та чітких критеріїв її оцінки.

Деонтологія Канта як етична теорія стверджує, що моральність дії визначається не її наслідками, а її відповідністю моральному обов'язку (боргу). Основна ідея: дії є правильними, якщо вони здійснені з доброї волі і відповідають універсальному моральному закону, незалежно від того, що при цьому сталося. Кант дійсно пропонував те, що можна назвати "алгоритмом" або "тестом" для визначення моральної дії. Він називав цей універсальний, безумовний моральний закон Категоричним Імперативом. Категоричний Імператив має кілька формулювань. Найважливіші:

1. Формула Універсального Закону — тест, який вимірює розумну дію. "Дій лише згідно з такою максимою, щодо якої ти міг би водночас бажати, щоб вона стала загальним законом."

Практичний Критерій (Алгоритм): Сформулюйте максиму, універсалізуйте її та перевірте на логічну суперечність, якщо суперечності немає, дія є морально дозволеною.

2. Формула Людства (Цілі). "Дій так, щоб ти завжди використовував людство і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого, також і як ціль, і ніколи лише як засіб." Цей критерій підкреслює абсолютну цінність кожної розумної істоти [20]. Але, Кантівський Категоричний Імператив — це алгоритм чистого, логічного обов'язку, який не залежить від досвіду чи зовнішнього світу, який, до цього, важко виміряти. Для Канта Розумність — це здатність діяти не з мотивів досягнення власних бажань, а дотримання морального закону; моральним є рішення, яке не суперечить загальним законам, забезпечує повагу

до гідності інших, а також виступає в якості результату самостійного і раціонального вибору [20]. Принцип Категоричного Імперативу полягає в тому, що, бажаючи вчинити будь-яку дію, ми уявляємо собі, що наше бажання є підставою для загального закону. Чи можемо ми уявити собі цей закон як принцип, на підставі якого має діяти кожна людина? Якщо так, то тоді – і тільки тоді – ми можемо вважати його справедливим. Але, наскільки це практично? Чи можливо кожен раз уявляти собі власне бажання як підставу для загальнообов'язкового закону? В свою чергу модель Розумності пропонує алгоритм відповідальності та наслідків, які зрозумілі кожному та які можна виміряти, активно враховує зовнішній вплив (екологічний та соціальний) рішення та дії, що позиціонує її як більш практичну і широкую концепцію для сучасності.

У межах класичного англо-американського етичного підходу перевага надається теорії утилітаризму, в межах якого оцінка моральності здійснюється через призму потенційних наслідків, зокрема рівня страждання чи щастя, яке вона спричиняє. З точки зору Дж. Бентама, ключову роль відіграє принцип корисності, у межах якого особливої значимості набуває здобуття найвищого щастя для найбільшої кількості людей [13]. Зазначений підхід було вдосконалено Дж.С. Міллем, яким введено якісні відмінності існуючих задовольень (вищі та нижчі), а також наголошено на тому, що моральними є ті дії, які є корисними не лише для конкретної особистості, але й для більшості оточуючих [22].

Фактично теорія утилітаризму орієнтована на максимізацію існуючих благ через призму людської діяльності, що зумовлено здійсненням певного впливу на велику кількість осіб. У рамках такого контексту постає необхідність у формуванні відповідної концепції, у межах якої було б враховано не лише кількісні характеристики блага, але й виступала в якості мірила балансу, Розумності та міри. Саме завдяки побудові такої

концептуальної моделі Розумності існує можливість для розширення запропонованих підходів [16; 23].

Концептуальна модель Розумності виступає в якості цілісної основи моральних засад та критеріїв, яка, порівняно зі звичайною сукупністю норм, характеризується внутрішнім упорядкуванням та логікою. У цьому зв'язку для зазначеної моделі є притаманними наступні характеристики:

- вона включає чітке визначення ключового Принципу Розумності, який виступає в якості морального орієнтира та визначає, чи можливо вважати певну дію етично прийнятною;
- вона охоплює усі сфери людської діяльності: особисту, суспільну, культурну, екологічну, економічну, духовну, управлінську. Завдяки чому модель не обмежується виключно релігійними чи професійними нормами, оскільки вона набуває значення універсального морального механізму;
- вона відіграє роль морального орієнтиру в складних життєвих обставинах. Зокрема, у випадках, коли декілька норм суперечать одна одній, чи у випадку виникнення нових технологій або соціальних загроз, саме така модель формує нові підходи до вирішення проблем;
- вона сприяє формуванню культури ухвалення рішень, включаючи аналіз причин і можливих наслідків: індивід чи інституція зобов'язані здійснювати оцінювання перспективних результатів своєї діяльності, а не лише дотримуватися правил за звичкою;
- вона сприяє забезпеченню балансу між інтересами особистості, суспільства і природи: дія може вважатися розумною виключно у випадку, коли вона несе користь для суб'єкта такої діяльності, для максимально широкого кола інших живих істот та не порушує екологічної складової;
- вона дає чіткі критерії оцінки дії чи рішення, що робить етичний вибір вимірюваним.

Структура. За своєю структурною побудовою концептуальна модель Розумності складається з чотирьох ключових елементів, виступаючи в якості методологічної рамки, у межах якої забезпечується узгодження особистісних, громадських та екологічних інтересів. Такими ключовими елементами є наступні:

- принцип – центральна моральна орієнтація;
- критерії оцінювання діяльності (питань і параметрів, на підставі яких здійснюється аналіз дій);
- інструменти (наприклад, використання Таблички Розумності) надає можливість для практичного застосування сформованої моделі;
- механізми впровадження – створення рекомендацій для впровадження у галузі освіти, бізнесу, управління, коли модель набуває значення складового елемента суспільного життя.

Принцип Розумності можливо розглядати як правило, відповідно до якого дія є корисною для того, хто її безпосередньо вчиняє, та призводить до настання позитивних наслідків для максимального кола живих істот та довкілля, або хоча б не призводить до спричинення їм шкоди. Ключовими елементами зазначеного принципу виступають наступні:

- Дія, тобто будь-яка активність та рух, рішення чи вчинок. У даному випадку мова йде не лише про зовнішній прояв поведінки, але й вибір та ухвалення рішення.
- Стимули до дії – потреби (те, що об'єктивно необхідне), бажання (те, що хочеться), оскільки кожна дія чи рішення вважаються як необхідні чи бажані/не бажані.
- Оцінка – вподобання (те, що подобається), оскільки будь-яка дія чи рішення оцінюються як приємні чи ні.
- Забезпечення балансу (міри), оскільки діяльність не має бути надмірною чи недостатньою. У даному випадку мова йде про реалізацію ідеї

«золотої середини», яка достатньо тісно взаємопов'язана із класичними ідеями етики чеснот. Наприклад, за Арістотелем чеснота [1, кн. II] виступає в якості своєрідного ядра двох крайнощів [10].

- Корисність (потрібність, бажаність, приємність в міру) для суб'єкта діяльності, оскільки дія не повинна здійснювати руйнівний вплив на нього самого, його життя і здоров'я, гідність та життєві перспективи.

- Корисність чи відсутність шкоди для оточуючих (людей, тварин, природи тощо). Діяльність має враховувати широкий спектр впливу, оскільки поширюється на максимальну кількість живих істот, а не лише бажання виконавця.

- Аналіз можливих наслідків, оскільки при вчиненні дії варто враховувати та передбачати потенційний ефект – позитивний чи негативний. Це забезпечує наближення Принципу Розумності до утилітаристичного підходу, в межах якого здійснюється оцінка моральності на основі отриманих результатів. Зокрема, у межах теорії Дж. Бентама та Дж.С. Мілля, у рамках утилітаризму здійснюється оцінка дії в залежності від того, чи забезпечує вона найбільше благо для максимального кола суб'єктів [13; 22].

Отже, діяльність можливо розглядати як розумну у випадках, коли усі перелічені елементи перебувають у взаємній узгодженості між собою: вона є корисною (потрібною, бажаною, приємною в міру) для того, хто діє та призводить до позитивних наслідків, або не шкодить їм. У разі, коли хоча б один з елементів (корисно, позитивні наслідки) неможливо реалізувати, то дія визнається нерозумною, що зумовлено відсутністю балансу між прикладеними зусиллями, кінцевою метою та отриманими результатами.

Критерії оцінювання. З метою практичного застосування концептуальної моделі Розумності можливо використовувати сукупність критеріїв оцінювання діяльності. Таким чином існує можливість для формалізації оцінювання та забезпечити його доступність для подальшого

аналізу. У цьому зв'язку можливо виділити шість ключових критеріїв оцінювання (рис. 1)

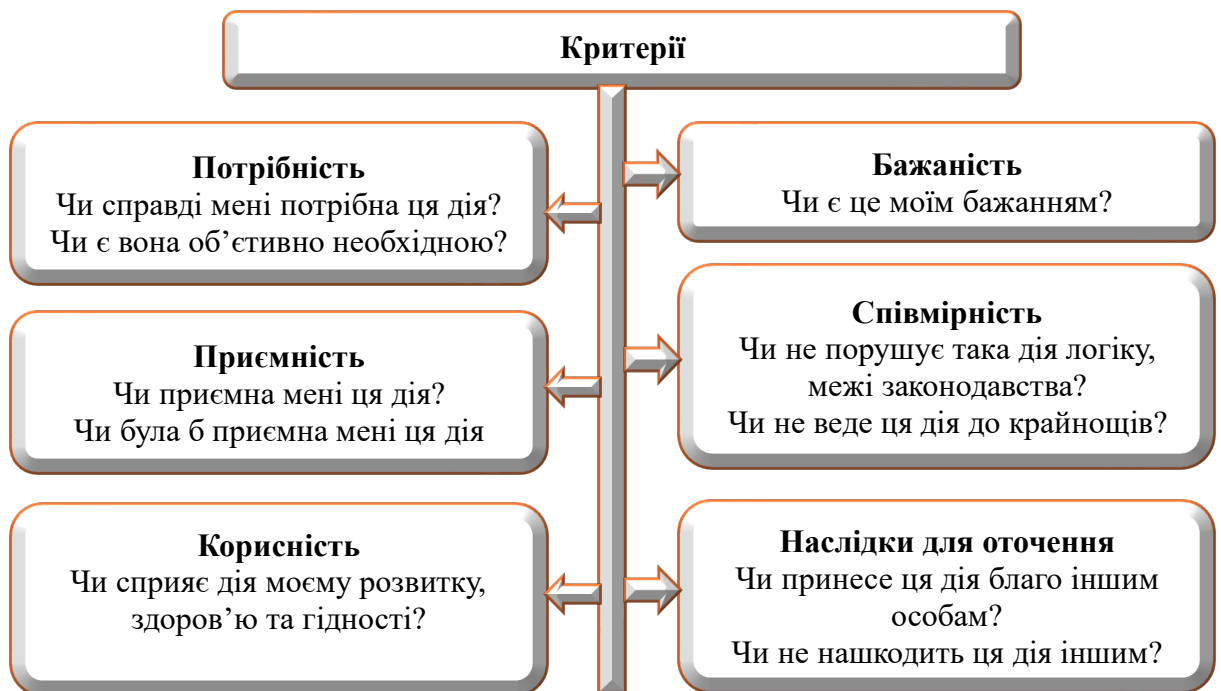

Рисунок 1. Ключовий алгоритм оцінювання дії

Дані шість критеріїв дають можливість визначити дію розумною чи ні. Скорочений варіант оцінки, оскільки корисність – це необхідність, бажаність іприємність в рамках міри (правила, закону) – по двом критеріям: чи корисна дія для того, хто діє; чи позитивні наслідки для оточення, або, принаймні, відсутня шкода. Всі шість критеріїв оцінки слід використовувати в цілях виховання підростаючого покоління та аналізу дій з метою виявлення етапу помилки, якщо настали негативні наслідки. Це останнє має перспективу для застосування в сфері юриспруденції для поглибленого аналізу складу злочину.

Інструменти. Табличка Розумності виступає в якості практичного інструменту аналізу, враховуючи як ключові критерії, так і конкретні дії чи ситуації, які підлягають оцінюванню.

Табличка Розумності

Чому я це роблю/робитиму/зробив?	Що робитиму/роблю/зробив?
Потрібно мені?	ТАК/НІ (+/-)
Мені подобається?	ТАК/НІ (+/-)
Мені хочеться?	ТАК/НІ (+/-)
Дотримано міри?	ТАК/НІ (+/-)
Корисно для мене?	ТАК/НІ (+/-)
Наслідок для мене та оточення?	Позитивний/негативний ТАК/НІ (+/-)
Розумна ця дія?	ТАК/НІ (+/-)

Кожному критерію потрібно присвоїти оцінку «Так» або «Ні», плюс (+) або мінус (-). У випадках, коли усі критерії було оцінено як «Так», крім «Хочеться» і «Подобається» то дію потрібно вважати розумною; якщо хоча б один критерій оцінено як «Ні», крім «Хочеться» і «Подобається», то дія є нерозумною. Очевидно, що є речі, які відповідають всім іншим критеріям і мають оцінку «Так», але можуть не подобатись і не хотітись, серед них: навчання, виховання, дотримання розпорядку дня, різні види жертвовності, виконання обов'язку служби і т.і. В той же час «Хочеться» і «Подобається» можуть мати оцінку «Так», але бути шкідливими для людини, серед них: вживання алкоголю, наркотиків, незаконне збагачення, реалізація інших спокус тощо.

Функції. Модель Розумності спрямована на реалізацію цілої низки специфічних функцій. Так, вона виконує регулятивну функцію, що забезпечує формулювання ключових правил поведінки: дії мають бути корисними чи щонайменше безпечними. Така модель виступає в якості нормативного орієнтиру, завдяки чому упорядковується діяльність суб'єктів, груп осіб та

інституцій, визначаючи, що саме потрібно трактувати як прийнятну дію, а що – як неприйнятну. У рамках філософської теорії та соціології це співвідноситься із категорією «нормативності», тобто здатності до формування стандартів, у відповідності до яких здійснюється оцінка поведінки. Регулятивна функція відіграє важливу практичну роль, оскільки саме її покладено в основу створення правил, норм, кодексів, процедур, що здійснюють безпосередній вплив на організаційну та суспільну поведінку. Зокрема, у галузі управління ризиками та корпоративного управління акцентується увага на необхідності дотримання чітких етичних рамок шляхом інтеграції у всі існуючі бізнес-процеси [24].

Додатково модель Розумності реалізовує оцінювальну функцію, оскільки спрямована на встановлення стандартів визначення того, що саме виступає в якості морально позитивної чи негативної дії. З точки зору аксіології (філософії цінностей), оцінка діяльності визначається через призму досліджень того, що можливо вважати цінним чи позитивним. Шляхом використання таких категорій моделі як «корисність», «потрібність», «міра», «наслідок» існує можливість для проведення аналізу конкретних дій на їх моральність. Отже, оцінювальна функція сприяє не лише декларативному викладенню змісту етичних норм, але й і реального оцінювання поведінки інституцій та індивідів.

Також має місце виконання виховної або аксіологічної функції, що забезпечує формування моральних цінностей, культури мислення, здатності до аналізу ключових мотивів та потенційних наслідків. У контексті моралістичної та освітньої традиції мова йде про процеси морального розвитку особистості, тобто здатності розрізняти добро і зло, усвідомлення відповідальності та діяльності у гармонії з цінностями. Завдяки такій функції модель Розумності набуває більшого значення, аніж просто набір правил,

оскільки забезпечується формування наслідків своєї діяльності та обрання оптимального шляху [11, с. 69].

Модель Розумності забезпечує реалізацію пізнавальної функції, надаючи людині можливість для усвідомлення того, що моральний світ виступає в якості простору для взаємного впливу, де у повній мірі реалізуються причини та наслідки. Це свідчить про те, що у рамках концепції Розумності людина отримує інструменти мислення щодо своїх дій, їх наслідків, взаємозв'язків з оточуючими та довкіллям. Зокрема, у дослідженнях етичної освіти представлено підвищення здатності подолання етичних суперечностей шляхом навчання моральному мисленню. Отже, досліджувана модель є одним із ключових засобів рефлексії та самоосвіти, оскільки людина має усвідомити те, чому вона так діє і чому, що виступає в якості фундаментального значення для досягнення етичної автономії [9].

П'ятою функцією моделі Розумності є світоглядна, що забезпечує формування цілісного уявлення про місце людини у світі, її роль, взаємозв'язок і відповідальність перед іншими та природою. Зазначена функція відіграє достатньо важливу роль, оскільки враховує більшість сучасних викликів (глобалізацію, екологічну кризу, технологічні зміни тощо), потребуючи отримання виключно етико-світоглядних відповідей. У межах концепції цінностей зауважено, що саме на основі таких цінностей забезпечується формування мотивації, поведінки та соціальних практик. Світоглядна функція сприяє тому, що етика розглядається не лише в якості теоретичної галузі філософії, але й набуває вагомого значення у контексті життєвих орієнтирів в особистому та суспільному контексті.

Останньою функцією моделі Розумності є мотиваційна, оскільки стимулює людей до певної діяльності, яка приносить добро іншим, а не до простого слідування інстинктам або емоціям. За допомогою мотиваційної функції акцентується увага на тому, що етика спрямована не лише на

обмеження, але й забезпечує активне спонукання до дій з метою досягнення позитивних результатів. Це у повній мірі відображено у дослідженнях, в яких зазначено, що етичне навчання підвищує готовність діяти у відповідь на моральні виклики. Такий мотиваційний аспект моделі Розумності виступає в якості не лише простої нормативної рамки, але й практичного стимулу до активної громадянської позиції та відповідальності [9].

У своїй сукупності усі перелічені вище функції забезпечують створення системного ефекту, оскільки модель Розумності виступає не лише в якості теоретичної конструкції, але й практичного інструмента побудови суспільного устрою та міцного морального каркасу. Завдяки такій моделі забезпечується існування не лише правил чи патологічної критики, але й методологічного мислення, оцінювання, мислення, спрямованих на гармонійний і сталий розвиток особистості, природи та суспільства. До того ж, це сприяє подоланню розриву між абстрактними етичними нормами та реальною поведінкою людини й інституцій, надаючи можливість інтегрувати етику в будь-яку сферу життя – від особистісного вибору до державної політики.

Сфери застосування. Модель Розумності знаходить своє відображення у різноманітних сферах людського буття. В узагальненому виді ключові сфери застосування досліджуваної моделі у людському житті представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Ключові сфери застосування Моделі Розумність

Сфера застосування	Ключові принципи розумності	Критерії оцінки суб'єктів духовності	Позитивні наслідки
Духовність	Духовність як свідоме усвідомлення дій. Гармонія між особистим добром і загальним благом. Духовність як процес самовдосконалення.	Чи корисна місія для духовного лідера? Чи має позитивні наслідки для людини і світу?	Розвиток духовної зрілості, гармонія між особистістю і суспільством.

Наука	Наука повинна бути етичною: дослідження мають приносити користь суспільству, не шкодити довкіллю, враховувати наслідки впроваджень.	Чи є дослідження корисним для дослідника? Чи позитивні наслідки для людей і природи?	Безпечний науковий прогрес, що служить людству.
Управління та право	Управління повинно ґрунтуватися на праві, прозорості, відповідальності та орієнтації на довгострокові наслідки для суспільства.	Чи корисна дія для політичного лідера? Чи відповідає дія праву, моралі, суспільному благу і прозорості (має позитивні наслідки)?	Справедливе управління, мінімізація корупції, довіра до держави.
Бізнес і праця	Бізнес і праця мають бути спрямовані на створення користі для людей, екологічної та соціальної безпеки; уникати дій, що завдають шкоди.	Чи корисна дія представника бізнесу? Чи має позитивні наслідки для суспільства та економіки, природи?	Сталий розвиток бізнесу, підвищення довіри та соціальної стабільності.
Соціальні групи (маргінали, безхатки)	Навіть у складних соціальних умовах дії повинні бути спрямовані на виживання без порушення етичних принципів і шкоди іншим.	Чи корисна дія виживання безхатка? Чи спрямовані дії на виживання без злочинності та шкоди іншим?	Соціальна інтеграція, моральна відповідальність навіть у складних умовах.

Джерело: складено автором на основі [1; 9; 13; 20; 22; 24].

Слід зауважити, що є категорії представників суспільства, як то: політики (в т.ч. держслужбовці, військові), дослідники (вчені люди), духовні лідери, які, обираючи шлях державної служби, наукової чи викладацької діяльності, місіонерства, - свідомо присягають бути жертвними для загального блага. Тому, коли мова йде про корисність діяльності перелічених суб'єктів, вона передбачає цю жертвність у випадках конкуренції особистих інтересів та інтересів службової/наукової/місіонерської діяльності.

Виклики. Практичне впровадження будь-якої етичної системи потребує обов'язкового урахування потенційних проблем, які відіграють практичну та

теоретичну значимість. У контексті досліджуваного питання ключові виклики можливо структурувати наступним чином:

- Складність і неоднозначність тлумачення понять: потрібно, бажано (те, що хочеться), приємно (те, що подобається), міра (об'єктивні характеристики обмеження), корисно. Ці параметри є ключовими в системі оцінки дії на предмет її Розумності. Розбіжність у суб'єктивних бажаннях, цінностях та культурних контекстах свідчить, що благо для одного індивіда може спричиняти шкоду іншому. Це зумовлює виникнення проблеми уніфікації проблеми потрібності, корисності та неспричинення шкоди в умовах багатовимірного та мультикультурного соціуму. Разом з цим, слід зауважити, що те, що потрібно людині досить повно досліджено наукою психологією, всім відома піраміда потреб А. Маслоу. Тобто, все, що людині потрібно для її виживання, існування, задоволення, відомо, незалежно від її віросповідання чи національної приналежності. Що це нам дає? Якщо перелік потреб відомий і має закінчений вид, ми можемо на його основі створити алгоритм для досить точного визначення того, що людині потрібно в системі (ієрархії) потреб. Те саме стосується категорій подобається, хочеться, міра, корисність. Всі ці категорії можна досить точно визначити, створити відповідні класифікатори та використовувати в якості складових точного алгоритму визначення Розумності.

- Складність у вимірюванні наслідків. Однією з ключових основ моделі Розумності є аналіз потенційних наслідків для суб'єкта діяльності, оточуючих та навколишнього середовища. При цьому, з практичної точки зору це свідчить про необхідність у проведенні кількісного та якісного оцінювання таких наслідків. З цього випливає існування проблеми об'єктивного визначення того, що є благом та здатне принести користь, порівнюючи інтереси різних верств населення, а також передбачаючи усі можливі наслідки.

Проте, навіть у випадку застосування «калькуляції» наслідків, вона стикається із різноманітними непередбачуваними перепонами, нездатністю врахувати усі аспекти та моральних питань справедливості. У рамках сучасної теорії вимірювання соціальних й етичних змін акцентується увага на «етиці вимірювання», у межах якої способи вимірювання саме по собі наповнене значним етичним навантаженням. У контексті моделі Розумності це свідчить про існування необхідності у розробці методик аналізу та моделювання потенційних наслідків, нормативних обмежень та сценарного прогнозування, що забезпечить мінімізацію невизначеності та практичну застосовність [17].

- Конфлікт інтересів та пошук компромісів. В умовах реального життя люди та інституції часто мають суперечливі інтереси, оскільки приватне благо може суперечити суспільним чи екологічним. У межах концепції Розумності передбачено, що діяльність повинна бути корисною та не спричиняти шкоду максимально широкому колу живих істот, проте у випадку виникнення конфліктів інтересів це може спричиняти складнощі. Отже, існує потреба у вбудовуванні механізмів пошуку компромісів та врівноваження, встановлюючи «червоні лінії», а також використовуючи демократичні процеси для оцінювання і моніторингу подібних ситуацій.

- Непередбачуваність та ризиковість наслідків. Для реальних дій є притаманними побічні чи віддалені наслідки, які на момент ухвалення рішення були приховані чи непередбачувані. Це набуває особливої актуальності в умовах активних технологічних змін, екологічних криз та глобалізації. Навіть ухвалення автоматизованих рішень здійснюється в умовах принципових обмежень з формалізації ціннісних функцій. Отже, для етичної моделі має бути притаманними не лише критерії аналізу, але й гнучкі механізми моніторингу та коригування відповідальності.

Моральний релятивізм та проблема універсальності. Оскільки модель Розумності характеризується універсальністю, виникає питання забезпечення

того, щоб вона не перетворилася на звичайну декларацію або формальну норму, яка не піддається різноманітним тлумаченням чи зловживанням. У контексті моделі Розумності мова йде про закріплення чітких процедур перевірки, залучення громадськості, прозорості та інституційної відповідальності, що забезпечує становлення універсальності як органічної частини життєвого шляху [15].

Напрями подолання викликів. З метою подолання представлених вище викликів та забезпечення ефективного застосування усіх складових елементів моделі Розумності існує потреба у реалізації наступних стратегічних кроків:

- забезпечення розробки системи показників та аналізу потенційних сценаріїв, що передбачає створення набору індикаторів, метрик та процедур оцінювання наслідків діяльності, у тому числі із використанням якісних та кількісних методів;
- включення механізмів коригування та зворотного зв'язку, що передбачає запровадження інститутів суспільних, професійних та інституційних аудитів, етичних наглядових органів, що наділені компетенцією щодо оцінювання, коригування рішень та аналізу наслідків;
- залучення до участі зацікавлених сторін (стейкхолдерів), зокрема громадськості, представників громадських організацій, що можуть здійснювати вагомий вплив чи є особливо вразливими, до процесу ухвалення рішень, контролю та оцінки;
- забезпечення прозорості та підзвітності інститутів шляхом розробки і запровадження процедур, у межах яких діяльність керівників, установ та підприємств здійснюється оцінка не лише результатів, але й процесів, що у повній мірі узгоджується із Принципом Розумності;
- встановлення «червоних ліній», тобто недопущення вчинення дій, які спричиняють шкоду для досягнення навіть великої користі, чи порушення засад справедливості та рівності;

- запровадження просвітницької та освітньої складової шляхом формування культури відповідальності, здатності до проведення аналізу власних дій та потенційних наслідків, а також розвитку морального мислення.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження концептуальної моделі Розумності (що є основою авторської Етичної системи) можливо зауважити, що вона виступає в якості логічного продовження класичних етичних концепцій, у тому числі Арістотелевої доктрини Золотої середини [1], деонтології І. Канта [20] та утилітаристського принципу досягнення найвищих благ для найбільшої кількості суб'єктів [13; 22].

В основу проаналізованої моделі покладено формування цілісної нормативно-практичної основи, що сприяє забезпеченню гармонії між суспільними, індивідуальними та екологічними інтересами [5]. Порівняно з традиційними етичними підходами, в межах яких увага зосереджується на моральних мотивах і нормах, у рамках моделі Розумності особливої значимості набуває оцінка наслідків діяльності, принципи міри та досягнення балансу між особистим і колективним благом. Універсальний характер досліджуваної моделі розкривається через здатність до застосування в усіх сферах людського буття, враховуючи особистісну поведінку, державне управління, науку, бізнес та духовні практики.

Отже, Концептуальну модель Розумності можливо розглядати в якості інтегративної основи сучасної етики, в межах якої забезпечується поєднання раціонального підходу до оцінки діяльності та гуманістичних цінностей. Вона забезпечує не лише існування теоретичної основи у процесі осмислення моральних явищ, але й формування практичних інструментів ухвалення етичних рішень, використовуючи критерії міри, користі та наслідків. Реалізація Моделі Розумності сприяє формуванню культури моральної відповідальності, зміцненню соціальної довіри та розвитку етичного мислення [9]. У цьому зв'язку перспективними напрямками подальших досліджень

Етичної системи Розумність є емпірична верифікація критеріїв розумної дії, визначення нових підходів до етики сталого розвитку, соціальної гармонії та етичного управління в умовах глобалізації. Особливої уваги заслуговує ґрунтовне дослідження доброчесності як ознаки здатності (емпіричної якості) людини дотримуватися та операціоналізувати критерії Моделі Розумності.

Застосування Моделі Розумності як інструменту етичного вибору може бути проілюстровано у наступній ситуації: державний службовець отримує пропозицію долучитися до неформальної дискусії у корпоративному чаті, в якому обговорюється рішення керівництва, а висловлювання окремих учасників є занадто емоційними та критичними. Шляхом застосування Моделі Розумності державний службовець:

- 1) Проводить аналіз можливих наслідків своєї участі в обговоренні: погіршення мікроклімату в колективі, ризики бути втягнутим у деструктивний діалог, загострення конфлікту, що може здійснювати вплив на ефективність командної взаємодії та репутацію.
- 2) Аналізує відповідність дії критерію міри: чи не є прийняття участі у такому діалозі проявом емоційних реакцій, що є значно вищою за потребу висловити свою позицію.
- 3) Співвідносить особисту вигоду та колективне благо: нетривале полегшення від висловлення власної позиції може не відповідати довгостроковим інтересам команди та професійному середовищу.
- 4) Приймає виважене рішення: обирає утриматися від участі в конфліктному обговоренні та, у разі потреби, у нейтральній формі доносить свою позицію через офіційні канали, мінімізуючи потенційні ризики та сприяючи гармонійній взаємодії в колективі.

Список використаних джерел:

I. Джерела кирилицею (№ 1–8)

1. Арістотель. Нікомахова етика / перекл. з давньогрец. В. Ставнюк. Київ: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. Горський В.С. Історія української філософії. Київ: Наукова думка, 2018. 320 с.
3. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Київ: Лібра, 1999. 488 с.
4. Лук'янець В. С. Людський потенціал в перспективі "індустріалізації 4.0" / В. С. Лук'янець // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Гуманітарні студії. - 2016. - Вип. 246. - С. 110-118.
5. Карпаш О. М. Філософія, екологічна етика та сталий розвиток / О. М. Карпаш, В. А. Блощинська, М. О. Карпаш // Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування. - 2021. - № 2. - С. 123-130.
6. Рассомахіна О.А. Професійна етика та моральна відповідальність юристів в умовах війни. *Європейський правничий часопис*. 2024. Вип. 4. С. 20–29.
7. Сковорода Г.С. Пізнай себе. (Твори у двох томах). Том 1. Київ: Обереги, 1994. 528 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skovoroda/Tvory_u_2_tomakh_Tom_2.pdf (Дата звернення: 26.09.2025)
8. Ценко М.Б. Моральні трансформації у сучасному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава мудрого»*. 2017. № 2 (33). С. 370–373.

II. Джерела латиницею (№ 9–26)

9. Andersson H., Svensson A., Frank C., Rantala A., Holmberg M., Bremer A. Ethics education to support ethical competence learning in healthcare: an

16. Calculating Consequences: The Utilitarian Approach to Ethics. *Markkula Center for Applied Ethics*. URL: <https://www.scu.edu/ethics/ethics-resources/ethical-decision-making/calculating-consequences-the-utilitarian-approach/>. (Дата звернення: 20.09.2025).

17. Eckersley P. Impossibility and Uncertainty Theorems in AI Value Alignment (or why your AGI should not have a utility function). *Cornell University*. URL: <https://arxiv.org/pdf/1901.00064>. (Дата звернення: 20.09.2025).
18. Guidelines for Research Ethics in Science and Technology. *National Research Ethics Committees*. URL: <https://www.forskningsetikk.no/en/guidelines/science-and-technology/guidelines-for-research-ethics-in-science-and-technology/>. (Дата звернення: 20.09.2025).
19. Joseph A. The Importance of Business Ethics: Building Trust and Sustainability. *Business Studies Journal*. 2023. Vol. 15. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-importance-of-business-ethics-building-trust-and-sustainability-15974.html>. (Дата звернення: 20.09.2025).
20. Kant, I. (2017). Groundwork for the Metaphysics of Morals (J. Bennett, Trans.). Early Modern Texts. Retrieved from URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1785.pdf>. (Дата звернення: 20.09.2025).
21. Kraut, Richard, "Aristotle's Ethics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2022 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/aristotle-ethics/>. (Дата звернення: 20.10.2025).
22. Mill J.S. Utilitarianism. The Floating Press. 2009. 121 p. URL: <https://www.utilitarianism.com/jsmill-utilitarianism.pdf>. (Дата звернення: 06.10.2025).
23. Summary of Utilitarianism. *Reason and Meaning*. URL: <https://reasonandmeaning.com/utilitarianism-in-detail/>. (Дата звернення: 20.09.2025).
24. The Role of Ethics and Governance, Risk management and Compliance. *The Compliance Digest*. URL: <https://thecompliancedigest.com/the-role-of-ethics-and-governance-risk-management-and-compliance/>. (Дата звернення: 20.10.2025).

25. Vucetich J.A., Nelson M.P. The Moral Obligations of Scientists. *Center for Humans & Nature*. URL: <https://humansandnature.org/the-moral-obligations-of-scientists/>. (Дата звернення: 20.09.2025).

26. West H.R. Utilitarianism. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/utilitarianism-philosophy>. (Дата звернення: 20.09.2025).